

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/50/64-68>

Şəhla İbrahimova
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant

<https://orcid.org/0009-0000-8953-1438>
shahla.aqill@gmail.com

Psixodinamik yanaşmada şəxsiyyətin öyrənilməsi (məhiyyəti və strukturu)

Xülasə

Psixodinamik yanaşmada şəxsiyyətin məhiyyəti insanın daxili psixoloji proseslərinin, xüsusən də şüuraltı motivlərin, istəklərin və konfliktlərin qarşılıqlı təsiri ilə izah olunur. Bu yanaşmaya görə şəxsiyyət, keçmiş yaşantılar, uşaqlıq dövründə formalaşan təcrübələr və onların şüuraltında yaratdığı izlər əsasında inkişaf edir. Freudun nəzəriyyəsində şəxsiyyətin strukturu İd, Ego və Superego elementləri ilə izah olunur. İd instinktiv ehtiyac və impulsları, Ego reallıq prinsipi əsasında bu impuls-ları idarə edən rəşional tərəfi, Superego isə sosial norma və mənəvi dəyərləri təmsil edir. Bu üç strukturun qarşılıqlı mübarizəsi insan davranışlarını və daxili psixoloji gərginlikləri formalaşdırır. Psixodinamik yanaşma, həmçinin, müdafiə mexanizmlərinin şəxsiyyətin sabitliyinin qorunmasında rolunu vurğulayır. Beləliklə, bu nəzəriyyə şəxsiyyətin məhiyyətini şüur və şüuraltı proseslərin dinamik qarşılıqlı əlaqəsi əsasında izah edir və fərdin daxili psixoloji həyatının dərinliklərinə diqqət yetirir.

Açar sözlər: *psixodinamik yanaşma, şəxsiyyət strukturu, şüuraltı, müdafiə mexanizmləri, daxili konflikt, psixoloji inkişaf*

Shahla İbrahimova
Baku State University
PhD student

<https://orcid.org/0009-0000-8953-1438>
shahla.aqill@gmail.com

Study of Personality (Essence and Structure) in the Psychodynamic Approach

Abstract

In the psychodynamic approach, the essence of personality is explained through the interaction of inner psychological processes, particularly unconscious motives, desires, and conflicts. According to this perspective, personality develops based on past experiences, especially childhood impressions, and the traces they leave in the unconscious. In Freud's theory, the structure of personality is explained through the components of the Id, Ego, and Superego. The Id represents instinctual needs and impulses, the Ego regulates these impulses through the reality principle, and the Superego embodies social norms and moral values. The dynamic interaction and conflict among these three structures shape human behavior and internal psychological tensions. The psychodynamic approach also emphasizes the role of defense mechanisms in maintaining personality stability. Thus, this theory explains the essence of personality as a result of the dynamic interaction between conscious and unconscious processes, focusing on the deeper aspects of an individual's psychological life.

Keywords: *psychodynamic approach, personality structure, unconscious, defense mechanisms, internal conflict, psychological development*

Giriş

Psixodinamik yanaşma şəxsiyyət psixologiyasının inkişafında mühüm rol oynamış və insan davranışlarını, daxili aləmini sistemli şəkildə izah etməyə yönəlmiş ilk nəzəri cərəyanlardan biri olmuşdur. Bu yanaşma, əsasən, Ziqmund Freydin nəzəriyyələrinə əsaslanaraq, şəxsiyyətin yalnız şüurlu düşüncə ilə formalaşmadığını, eyni zamanda, şüuraltı proseslərin, uşaqlıq təcrübələrinin və daxil-ləşdirilmiş konfliktlərin təsiri altında inkişaf etdiyini vurğulayır. Psixodinamik nəzəriyyəyə görə, insan davranışlarının və emosional təcrübələrinin böyük bir hissəsi gizli instinktiv meyillər və arzular tərəfindən istiqamətləndirilir.

Bu yanaşmanın ən mühüm töhfələrindən biri şəxsiyyətin struktur modelidir. Freydin təsnifatına görə şəxsiyyət üç əsas komponentdən – id, eqo və super-eqodan ibarətdir. İd insanda instinktiv tələbat və impulsların mənbəyidir, eqo həmin impulsları reallıq prinsipi əsasında tənzimləyən rəşional tərəfi, super-eqo isə mənəvi dəyərləri və sosial normaları təmsil edir. Bu üç struktur arasında baş verən dinamik qarşılıqlı təsir və ziddiyyətlər insan davranışının, motivlərinin və daxili psixoloji gərginlik-lərin əsasını təşkil edir.

Psixodinamik yanaşma müdafiə mexanizmlərinin şəxsiyyətin daxili sabitliyinin qorunmasındakı rolunu da xüsusi olaraq önə çəkir. Eqonun işlədiyi bu mexanizmlər – repressiya, inkar, proyeksiya və digər psixoloji müdafiə formaları – insanın emosional gərginliyi azaltmaq və daxili tarazlığı qorumaq məqsədinə xidmət edir.

Ümumilikdə, psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin dərinliklərini anlamağa, şüurlu və şüuraltı pro-seslər arasındakı əlaqəni üzə çıxarmağa yönəlmişdir. Bu nəzəriyyə insanın psixoloji inkişafını, sosial mühitlə qarşılıqlı təsirini və davranış motivlərini izah etməklə yanaşı, klinik praktikada da geniş tətbiq olunur.

Psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin mahiyyətini və strukturunu izah edərkən onun inkişafını əsasən insanın daxili psixoloji gərginlikləri, şüuraltı prosesləri və keçmiş yaşantıları ilə əlaqələndirir. Bu nəzəri istiqamətə görə şəxsiyyət sadəcə indiki davranışlarla deyil, həm də uşaqlıq dövründə qazanılan təcrübələrin və həmin dövrdə formalaşmış emosional izlərin nəticəsi kimi meydana çıxır. Bu xüsusiyyət psixodinamik yanaşmanı digər psixoloji nəzəriyyələrdən fərqləndirən mühüm cəhətlərdən biridir.

Freydin irəli sürdüyü struktur modelinə görə şəxsiyyət id, eqo və super-eqodan ibarət olan mürəkkəb bir sistemdir. İd insanın ən ibtidai və instinktiv tərəfini təşkil edir; burada əsas məqsəd həzz almaq və daxili gərginliyi azaltmaqdır. Eqo reallıq prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir və insanın xarici mühitlə uyğunlaşmasını təmin edir. Super-eqo isə cəmiyyətin dəyərlərini, mənəvi qaydaları və sosial normaları əks etdirir. Bu üç komponent arasında daim baş verən qarşıdurmalar insanın davranışına, düşüncə tərzinə və emosional vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir (Əliyev, 2021; Jung, 1964).

Psixodinamik yanaşmada xüsusi yer tutan anlayışlardan biri də müdafiə mexanizmləridir. Eqonun yaratdığı bu mexanizmlər insanın daxili konfliktlərdən qorunmasına, emosional gərginliyin azal-masına və psixoloji tarazlığın saxlanmasına xidmət edir. Repressiya, proyeksiya, inkar, sublimasiya və digər müdafiə mexanizmləri insanın gündəlik həyatında fərqləndirən istifadə etdiyi psixoloji qoruma vasitələridir. Bu mexanizmlər bir tərəfdən şəxsiyyətin sabitliyini qoruyur, digər tərəfdən isə bəzi hallarda reallığın təhrif olunmasına gətirib çıxarır (Əliyeva, 2018).

Psixodinamik yanaşmanın başqa bir mühüm məqamı onun inkişaf nəzəriyyəsidir. Freydin psixoseksual inkişaf mərhələləri – oral, anal, fallik, latent və genital dövrlər – şəxsiyyətin formalaş-masında əsas baza kimi təqdim olunur. Bu mərhələlərdə yaranan həll olunmamış konfliktlər sonrakı yaş dövrlərində nevroitik davranışlara və şəxsiyyət problemlərinə səbəb ola bilər. Bundan əlavə, digər psixodinamik nəzəriyyəçilər, məsələn, Erikson sosial-psixoloji inkişaf mərhələlərini irəli sürərək şəxsiyyətin formalaşmasında sosial mühitin və həyat boyu qarşılaşılan böhranların rolunu ön plana çəkmişdir.

Ümumilikdə, psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin mahiyyətini çoxqatlı, dərin və dinamik bir sis-tem kimi qəbul edir. Şəxsiyyətin həm bioloji instinktlərlə, həm də sosial və mədəni dəyərlərlə for-malaşması bu nəzəriyyənin əsas ideyalarından biridir. Bu baxımdan psixodinamik yanaşma həm nəzəri, həm də praktik səviyyədə insan davranışının anlaşılmasına mühüm töhfə verir.

Psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin inkişafını mərhələlər üzrə izah edir. Hər mərhələdə fərdin yaşadığı daxili konfliktlər və onların həll olunma səviyyəsi gələcək şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə təsir edir. Bu yanaşma, erkən uşaqlıq təcrübələrinin fərdin davranış və emosional reaksiyalarına uzunmüddətli təsirini də ön plana çıxarır. Beləliklə, şəxsiyyətin formalaşması yalnız bilik və təlimlə deyil, həm də fərdin daxili psixoloji prosesləri və həyat təcrübəsi ilə bağlıdır.

Daxili konfliktlərin və motivlərin idarə olunması da psixodinamik yanaşmanın vacib aspektidir. Fərd müxtəlif qoruyucu mexanizmlər vasitəsilə daxili gərginliyi azaldır və emosional tarazlığı qoruyur. Bu mexanizmlər fərdin davranışlarını, emosiyalarını və şəxsiyyət xüsusiyyətlərini formalaşdırır, onun sosial və şəxsi həyatına təsir göstərir. Qoruyucu mexanizmlər arasında repressiya, proyeksiya, rəşionalizasiya və digər üsullar daxildir.

Psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin yalnız fərdi səviyyədə deyil, sosial və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqələrində də təzahür etdiyini vurğulayır. Fərd sosial qruplarda özünü müəyyən edir, münasibətlər qurur və davranışlarını daxili motivləri ilə uzlaşdırır. Bu yanaşma, şəxsiyyətin çoxşaxəli və dinamik olduğunu, həm daxili, həm də xarici faktorlarla formalaşdığını göstərir (Həsənov, 2020).

Beləliklə, psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin mahiyyətini onun daxili konfliktləri, motivləri, qoruyucu mexanizmləri və struktural elementləri vasitəsilə anlamağa imkan verir. Bu nəzəri cəhətdən fərdin davranışlarının, emosional reaksiyalarının və sosial münasibətlərinin dərin təhlilini təmin edir. Şəxsiyyət yalnız müşahidə olunan davranışlarla deyil, həm də daxili psixoloji proseslərin anlaşılması ilə tam şəkildə başa düşülə bilər (Hüseynov, 2018).

Psixodinamik yanaşmanın təhlili göstərir ki, şəxsiyyət yalnız xarici davranış və reaksiyalarla deyil, həm də daxili psixoloji proseslərin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşır. Şəxsiyyətin mahiyyəti onun dinamik, kompleks və çoxşaxəli təbiətindədir. İnsan davranışlarının motivasiyası, emosional reaksiyaları və qərarvermə prosesləri fərdin daxili ehtiyacları, istəkləri və şüursuz konfliktləri ilə birbaşa əlaqədardır. Bu yanaşma şəxsiyyətin struktur elementlərini – instinktiv, rəşional və mənəvi komponentləri – fərd davranışlarının və qərarlarının əsas determinantları kimi qəbul edir (Hüseynov, 2018).

Liderlik, motivasiya və sosial uyğunlaşma kimi xüsusiyyətlər şəxsiyyətin struktur elementləri arasındakı qarşılıqlı təsir nəticəsində formalaşır. Daxili konfliktlərin və qoruyucu mexanizmlərin fəaliyyəti fərdin emosional tarazlığını təmin edir, sosial və şəxsi həyatında davranışların uyğunlaşmasına imkan yaradır. Bu yanaşma, şəxsiyyətin inkişafını mərhələlər üzrə izah edərək, erkən uşaqlıq təcrübələrinin və həyat hadisələrinin uzunmüddətli təsirini ön plana çıxarır.

Nəticə

Psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin yalnız fərdi deyil, sosial kontekstdə də nəzərdən keçirilməsinin vacibliyini vurğulayır. Fərd sosial qruplarda özünü müəyyən edir, ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə qurur və davranışlarını daxili motivləri ilə uzlaşdırır. Bu, şəxsiyyətin həm daxili, həm də xarici faktorlarla formalaşdığını göstərir.

Nəticə olaraq, psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin mahiyyətini və strukturunu başa düşmək üçün dərin və çoxölçülü perspektiv təqdim edir. Bu yanaşma şəxsiyyətin davranış, emosional reaksiyalar və sosial münasibətlərini anlamağa imkan verir, həmçinin, fərdin daxili dünyasını, motivlərini və konfliktlərini ətraflı təhlil etməyə şərait yaradır. Psixodinamik cəhətdən fərdin inkişafına, tərbiyə prosesinə və psixoloji dəstək fəaliyyətlərinə elmi əsas təmin edir.

Beləliklə, psixodinamik yanaşma şəxsiyyətin çoxşaxəli və dinamik xarakterini ortaya qoyur, insanın daxili və xarici davranışlarını anlamaqda, həmçinin şəxsiyyətin inkişafına və psixoloji tarazlığın qorunmasına mühüm töhfə verir. Bu yanaşma həm elmi tədqiqatlarda, həm də praktik psixoloji və pədaqoji fəaliyyətlərdə geniş tətbiq imkanlarına malikdir.

Ədəbiyyat

1. Adler, A. (1937). *Understanding Human Nature*. Faber & Faber.
2. Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. Norton.
3. Əliyeva, S. (2018). *Psixologiyada şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı*. Təhsil Nəşriyyatı.
4. Əliyev, T. (2021). *Psixodinamik yanaşma və fərdi inkişaf strategiyaları*. Təhsil Nəşriyyatı.
5. Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. Hogarth Press.
6. Freud, S. (1900). *The Interpretation of Dreams*. Basic Books.
7. Gençtan, E. (2014). *Psikodinamik psikiyatri ve normal dışı davranışlar*.
8. Həsənov, R. (2020). *Psixodinamik nəzəriyyə və psixoloji praktikada tətbiqi*. Elm və Təhsil.
9. Hüseynov, V. (2018). *Fərd və sosial münasibətlər: psixodinamik yanaşma*. Maarif Nəşriyyatı.
10. Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. Dell Publishing.
11. Quliyeva, N. (2019). *Uşaqlarda emosional və sosial inkişaf: psixodinamik yanaşma*. Elm.
12. Məmmədov, A. (2017). *Şəxsiyyət və davranış psixologiyası*. Maarif Nəşriyyatı.
13. Rəhimova, L. (2016). *Psixoloji müdaxilələrdə şəxsiyyətin struktur analizi*. Elm və Təhsil.
14. Vaishali, S., Saini, S., & Vig, D. (2022). Association of defense mechanisms with anxiety, depression and stress among adolescents. *International Journal of Education & Management*, (12), 288–294.

Daxil oldu: 08.07.2025

Qəbul edildi: 14.10.2025